

**КЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ ИЖОДКОРЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ
ЛИРИКА РИВОЖИДАГИ ЎРНИ
(Шухрат Неъмат ижодига чизгилар)**

Саидганиева Гулбахор,
Филология фанлари номзоди, доцент
Олий Мажлис Қонунчилик палатаси,
депутат

***Аннотация:** Ушбу мақолада адабиёт тарихидан муҳим ва қатъий ўрин олган Кўқон адабий муҳитининг замонавий давридаги ривож, ўрганилиши зарурати ва унинг бир вакили бўлмиш Шухрат Неъмат ҳаёти ва ижоди ҳақида сўз юритилади. Унинг фаолиятига оид маълумотлар манбашунослик нуқтаи назаридан ўрганилган бўлса, ижод намуналари адабиётшунослик нуқтаи назаридан таҳлилга тортилган.*

***Калит сўзлар:** Кўқон адабий муҳити, Азиз Қаюмов, Шухрат Неъмат, адабий манба, адабий мерос, образ, саъж, мансура, замонавий лирика.*

Сарбадор хитоблар. Кўқон адабий муҳити XVIII асрдан бошлаб XX аср бошларигача юзлаб шоирларни етиштириб бергани илмий адабиётларимизда эътироф этилди, Кўқон адабий муҳити терминини илмий муомалага олиб кирган академик А.Қаюмовнинг қатор илмий ишлари, китоблари орқали бумухит, бу адабий марказ шаклланиши, ривож, анъаналари, хусусиятлари ҳақида маълумотга эга бўламиз [Қаюмов А. 7,8,9,10,11,12]. Ҳозирги пайтгача мумтоз давр Кўқон адабий муҳити бўйича кўплаб илмий тадқиқот ишлари амалга оширилди [Бегмурадов И. 1; Джураев М. 3; Жўрабоев О. 4; Зоҳидова Д. 5; Имомназаров М. 6; Қобилова З. 13, 14; Қодирова М. 15; Мадаминов А. 16; Муҳитдинова Н. 17; Турдалиев Л. 20; Ҳусаинова Ф. 21; Эшонова С. 24.]. Шунингдек, XX асрнинг 20-30- йиллари Кўқон матбуоти ва адабиётининг ўрганилиши доирасида ҳам айрим тадқиқот ва манбаларга дуч келамиз [Олимова К. 18; Тожибоев Р. 19.].

Кўқон адабий муҳити илмий атамаси мавжуд экан, унга боғлиқ манбалар фақат ўтган асрлардагина мавжуд бўлган адабий муҳит ҳақидагина бизга маълумот берадими, деган савол пайдо бўлиши табиий. Мавжуд адабий манбаларни ўрганар эканмиз, ушбу муҳит ҳозирги кунга қадар сақланиб келаётгани, Кўқон адабий марказ сифатида ижодкорлар бешигини тебратаётганини кўрамиз. Ўтган XX аср ва бугунги кунда ҳам гоҳ Ёзувчилар уюшмаси, гоҳ шоир-ёзувчилар йиғинлари, гоҳ Адабиёт музейи, гоҳ тўғараклар, гоҳ кутубхона, гоҳ матбуотни ўзига минбар қилган ҳолда адабий муҳит ривожланиб келмоқда (ушбу масалани бошқа ишларимизда кенг ёритганмиз).

Шундай экан, Қўқон адабий муҳити, XX аср иккинчи ярми ва XXI аср бошларида ҳам етук намояндаларни етиштириб бера олди. Ўзига хос, бетакрор овоз билан адабиёт майдонида ўз ўрнига эга бўлган шоирлар ўқувчилар қалбидан жой ола билди. Бироқ уларнинг ижоди кам адабий тадқиқ этилиб, деярли адабиётшунослик эътибори қаратилмади. Одатда, вилоятларда яшаб ижод қилган, ўз даврида машҳур бўлган ижодкорларнинг аксариятига адабиёт тарихидан унутилиб кетиш хавф солади. Шунга кўра, бугун миллий адабиётимизнинг ана шундай дурдоналарини тарих саҳнига олиб чиқиш, адабиётга қўшган ҳиссасини эътироф этиш зарурати мавжуддир.

Замонавий Қўқон адабий муҳитининг ёрқин намояндаларидан бири Шухрат Неъмат тахаллуси билан ижод қилган шоир (Умаров Шухратжон Неъматович, 1962 – 1998) нинг адабий мероси ва ҳаётига оид маълумотлар Қўқон шаҳридаги Адабиёт музейи, кутубхоналар ҳамда шахсий архивлардаги манбалар орқали аниқланди [Гўзал бир дунё: Шеърлар. 2: 120; Шухрат Неъмат. 23].

У Қўқон шаҳрига яқин Бувайда туманида 1962 йилнинг 1 июнида ўқитувчи оиласида дунёга келган. Шоир 1969-1979 йилларда мактабни аъло баҳога тамомлаб, шу йили Қўқон давлат педагогика институтининг филология факультетига ўқишга қабул қилинди. Ўқишни 1983 йили тамомлаб, ўзи ўқиган 9-ўрта умумтаълим мактабида ўқитувчи бўлиб ишлайди. 1988 йилда эса Қўқон давлат педагогика институтига ўқитувчи бўлиб ишга кирган. Шароит тақозоси билан 1993 йили Бувайда туманидаги Ал-Фарғоний номидаги лицейга ишга ўтган ва умрининг сўнгига қадар шу даргоҳда фаолият олиб борган.

Шоирнинг шеъриятга қизиқишига асосий сабабчи унинг дадаси Отаси Умаров Неъматжон тумандаги 9-умумтаълим мактабида тил ва адабиёт фанидан дарс берарди. Шухратжонга ёшлигидан шеърий ва бадиий китоблар совға қиларди ва шу билан адабиётга ошно бўлишига туртки берганди. Шоир 1987 йили Зомин туманида бўлиб ўтган Ёш ижодкорлар кўрик-танловида иштирок этган ва шеърий китоби нашрга тавсия этилган.

Шухрат Неъмат 1998 йилнинг 25 апрелида бу дунёни эрта тарк этган [22]. Лекин ундан адабий мерос сифатида қолган биргина шеърий тўплам ва қўлёзмалар унинг ижодига ва Қўқон адабий муҳити ривожига қўшган ҳиссасига баҳо беришга етарлидир.

1993 йили Тошкент шаҳридаги “Чўлпон” нашриётида унинг 46 та шеърдан иборат “Овозсиз суҳбат” шеърлар тўплами босилиб чиққан. Шеърлар композицион, шаклий жиҳатдан ва мазмунан ўзига хос. Тўпламдан анъанавий лирик шеърлар билан бир қаторда “Жобиршоҳ ҳақида ривоят”, “Туман”, “Севгим келди шу гулни” каби мансур шеърлар ҳам ўрин олган.

Шеърларнинг аксарияти ватанпарварлик, эрк, озод рух ҳақида битилган. Рухни уйғотувчи, ўзликни англаувчи шеърлар гўё тўпламда мазмунан бир-бирини тўлдирувчи яхлит асардай туюлади. Шоирнинг ижоди ҳақида буюкшоир Рауф Парфи шундай ёзганди: “Шухрат Неъмат – шеърый маданиятини кундан-кун ўстираётган, ўз сўзини айта оладиган шоирдир. Унинг ҳаёт ва ўлим, Ватан ва миллат ҳақидаги қарашлари табиий, теран. Биз заминсиз дард ва севинчларни ифода этган шеърларни кўп ўқиганмиз. Шухрат Неъмат шеърларида замин дарди ва қувончлари самимий: муҳими – ишонч тарозусида тортилган” [Шухрат Неъмат. 23: 40].

Тўпламдаги шеърларда фалсафий рух, ижтимоий масалаларга фаол муносабат, рухий-ботиний қудрат сезилади. Уларнинг барчасини умумлаштириб, бир яхлит организмдай тутиб турган жиҳати ҳам шудир. Китобга шеърлар жуда саралаб олингани сезилади. Тўплам “Дарахт, покланиш” номли шеър билан бошланади. Дарахт образи ҳаёт зарбаларига қасдма-қасд бораётган, бундан эса фақат юксалиб бораётган киши тимсолига уйғунлашади: “Бирдан ўсиб кетди бу дарахт Шамолларга қасдма-қасд туриб”. “Шамоллар унинг борини олган”, йиллар тўзонию ёғдирган азоблари шохларини қайирган. Лекин бунга қасдма-қасд борган дарахт пишган, энди мағрурлашган, чайир, қаддини ҳеч нарса эголмаган. Бутун борлиғи бардошдан яралган. Бу образ кўз олдимизда иродаси чиникқан, метин бардошли инсонни гавдалантиради. Кейинги шеърлар ҳам ушбу биринчи шеър руҳига ҳамоҳанг. Метин бардошли, иродаси синмас инсон дарди замин ва замон дардидир. Бу мавзулар кейинги асарларда мукамаллашиб боради. “Болаликни кўмсаш”, “Қиш”, “Собитлик” каби шеърлар руҳи шунга уйғун.

“Жобиршоҳ ҳақида ривоят” туркум мансур шеърлари замонавий ўзбек шеъриятида янги ҳодиса дейиш мумкин. Маълумки, ўзбек адабиёти тарихида Алишер Навоий ижодида наср жанри саъж усули билан ёзилган. Шухрат Неъмат мансуралари бир қарашда ана шу саъжларга ўхшаб кетади, яъни қофияли насрни эслатади. Уларда баён этилган воқелик ҳам наср каби сюжетлилик, воқеабандликка қурилган. Лекин диққат қилинса, сатрларга бўлиб ёзилмай, наср кўринишида ёзилгани билан, сатрларнинг шеърый асар каби қофия ва мисралар тенглиги, бўғинлар тенглиги қоидаларига бўйсунганлиги маълум бўлади. Масалан: “Соғиниб келдим ғоят, ривоятим, ривоят. Боболардан меросан – ҳақдан сўйла ҳикоят. Сен қорани оқ дема, саҳроларни боғ дема. Ростеўзламас қаламни дилларга ҳамроҳ дема. Ҳақ қалам хонларга тенг, пок сўзи тонгларга тенг. Сиёҳи ҳақ йўлинда тўкилган қонларга тенг” [Шухрат Неъмат. 23:7-9] Бу сатрларни мисраларга ажратиб чиқсангиз, ўзбек замонавий лирикасида жуда кам учрайдиган 7+7 лик вазнда ёзилганлиги маълум бўлади:

Со-ғи-ниб кел-дим ғо-ят, (7) / ри-во-я-тим, ри-во-ят. (7)//

Бу ритм 7 қисмдан иборат мансуранинг охиригача давом этади.

Асарнинг ҳар бир қисмида такрорланиб келган оқиллар тилидан айтилувчи “Сўзимиз – гуноҳимиз!” ҳамда маддоҳлар тилидан айтилувчи “Омон бўлсин шоҳимиз!” сўзлари асар ғоявий мазмунини юзага чиқаришда асосий ўрин тутаяди. Маदдоҳлик, манқуртлик иллатлари қаттиқ қораланади. Шоир ижодида мансур шеърларнинг бошқа мавзу ва кўринишдагилари ҳам учрайди.

“Яшил дала” шеърда қўлланган метафоралар шеър ғоясини очишда жуда қўл келган. Охириги банддаги

Яшил дала – моҳиридан

Жобирлари иш билгич:

Ўлаётган ер устида

Вўза барги елпиғич... [Шухрат Неъмат. 23: 10]

мисралари бутун бир тарихни ҳикоя қилиш қудратига эга. Ерга нисбатан бешафқат муносабатда бўлиш, пахта яккаҳоқимлиги даврида сунъий ўғитларга тўлиб, жони чиққунча ундан фойдаланиш оқибатида ер унумдорлиги пасайиб кетар эди. Шоир шуни образли таърифлайди. Яъни ўлаётган ернинг ҳолати нафас етмай, елпишга муҳтож ҳолатда экани айтилади. У ўлгунича ўўзага хизмат қилган, унга елпиғич эса ўўза баргидир. Умуман, дала, ер мавзусига шоир ижодида бот-бот қайтилади. “Ер билан овозсиз суҳбат” туркуми ҳам шу жумладандир.

Шеърини тўпламнинг охиридан ўрин олган “Сарбадорлар” шеъри бутун тўпламдаги шеърлар руҳини бирлаштиради, лирик қаҳрамоннинг исёнкор, курашчан руҳини тўлиқ ифода этади. Шеърдаги баҳор тимсоли озодлик, хурлик, мустақиллик тимсоли бўлиб келади. Бу баҳор эса фидойиларни чорлайверади. Лирик қаҳрамоннинг хитобларида қуйидаги сўзлар янграйди:

Баҳор ишқи бизни ухлатмас,

Маили, унга фидо бўлса жон!

Биз бормасак, элда тонг отмас,

Биз бормасак, ўлади осмон... [Шухрат Неъмат. 23: 36]

Шеър давомида қаҳрамон ўзининг кетишини, қайтмаслигини ҳам башорат қилади. Бу эса умр шамъи эрта сўнган шоир ҳаётининг шеърини инъикосига ўхшаб туюлади. Бу қисқа умр давомида элни уйғотишга, фидойиларни чорлашга бутун салоҳияти, истеъдодини сарф этган шоиршеърнинг охириги мисраларида “Кейин ўзин кечирармикин Биз кетгунча уйғонмаган эл?!” [Шухрат Неъмат. 23:36] дея хитобий сўроқ қўяди.

Сарбадорлик руҳида ёзилган шеър, умуман, тўпламдаги барча шеърлар она ватанга фидолик руҳи истиклолгача бўлган давр ўзбек шеърляти вакилларининг шеърляти руҳига уйқаш келади.

Шоир сиз билан овозсиз суҳбат куради. Зеро, бундай шеърлар куйсиз куй каби, овозсиз кўшиқ каби дилда жаранглайди, жаранглайверади, сиз билан суҳбатлашаверади. Шоир руҳи фидоликка чорлайверади. Зеро, унинг бир шеърда айтилганидек:

Рухим, гувран, сен бир зиёсан –
Оғриқ кўзин очсин Осиё!
Кўркма, ўзинг яхлит дунёсан –
Нима бўпти сенга бу дунё! [Шухрат Неъмат. 23:35]

Умуман олганда, Шухрат Неъмат шеърлари кам сонли бўлгани билан ўз даврининг овози бўла олди. Кўкон адабий муҳити ва ўзбек шеърлятининг ривожига ҳисса бўлиб кўшилди. Чунки унинг кўллаган ташбеҳлари, ўзига хос бадий усуллари, ўзигагина хос бўлган овози замонавий лирикани бойитди, ёш шоирларга алоҳида мактаб босқичи бўла олди. Шухрат Неъмат асарлари ҳақиқий адабий-назарий тадқиқини кутиб турибди.

Айтиш мумкинки, XX аср иккинчи ярми ва XXI аср бошларида шундай ижодкорлари билан Кўконда адабиёт ривожланишда давом этган ва бугунги кунда ҳам шу адабий муҳит сақланиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бегмурадов Ибраҳим. Узбекского-казахские фольклорные связи. Автореф.дисс.канд.наук. – Ташкент, 1990. – 21 с.
2. Гўзал бир дунё: Шеърлар. – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – 192 б.
3. Джураев Муҳаммадризо Мамурович. Ёрмуҳаммад Ёрий ва унинг адабий мероси. – Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореф. – Фарғона, 2021. – 62 б.ва б.
4. Жўрабоев Отабек Р. Ҳазиний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси. - Филол.фан ном.дисс. – Тошкент, 2003. – 163 б.;
5. Зоҳидова Дурдона Лутфуллаевна. Ғарбий ва унинг девони: Филол.фан.ном.дисс...автореф. – Тошкент, 2006. – 22 б.;
6. Имомназаров М. Академик Азизхон Қаюмов мактаби. – Тошкент: Мумтозсўз, 2010. – 190 б.
7. Қаюмов А. Асарлар. VII жилд, 1-китоб. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010. – 280 б.
8. Қаюмов А. Асарлар. VII жилд, 2-китоб. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2012. – 252 б.
9. Қаюмов А. Кўкон адабий муҳити. – Тошкент: Фан, 1961. – 360 б. 10.Қаюмов А. Назм ва тафаккур куёши. – Тошкент: Фан, 1992. – 48 б. 11.Қаюмов А. Фанлар академиясида. Хотиралар. – Тошкент: 2007. – 130 б.

12. Қаюмов Л. Хотиралар. – Тошкент: Фафур Гулом, 2005. – 72 б.
13. Қобилова Зебо Бакировна. Амирий ва унинг адабий фаолияти: Филол.фан ном.дисс. автореф. - Тошкент, 2007.
14. Қобилова Зебохон Бакировна. Бадиий ижодда таъсир ва издошлик масалалари (Амирий шеърияти мисолида): Филол.фан.док.дисс. автореф. – Фарғона, 2021.
15. Қодирова Муҳайёхон Солиевна. Иброҳим Даврон ва унинг адабий мероси: Филол.фан ном.дисс. – Тошкент, 2005. – 156 б.
16. Мадаминов Ахмед. Узлат и его лирическое наследие. Автореф.дисс.канд.наук. – Самарканд, 1971. – 34 с.
17. Муҳитдинова Назмия Муслихиддиновна. Мирҳасан Садоий ва унинг адабий мероси (шеърият поэтикаси, ғоявий-бадиий таҳлил масалалари): филол.фан.бўйича фалсафа док.дисс. – Самарканд, 2017.
18. Олимова Коммуна. “Ўзбек совет адабиёти тараққиёти илк даврининг баъзи хусусиятлари” (“Янги Фарғона” газетаси материаллари асосида). Қўлёзма манба. – 162б.
19. Тожибоев Рустамжон Қодирович. XX аср бошлари ўзбек адабий танқиди тарихидан: Филол. фан ном.дисс. – Тошкент, 1993. – 160 б.
20. Турдалиев Латиф. Маҳмуд Ҳаким Яйфоний адабий ва илмий меросининг манбалари: Филол.фан.ном.дисс. – Тошкент, 1997. – 140б.;
21. Ҳусаинова Фотима. Демократ шоира Анбар отин. Филол.фан ном.дисс. – Тошкент, 1966. – 144 б.
22. Шоирнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумотларга унинг ўғли ва ҳамкасбларининг хотиралари асос бўлди (@nematov6373).
23. Шухрат Неймат. Овозсиз суҳбат: Шеърлар. – Тошкент: Чўлпон, 1993. – 40б.
24. Эшонова Салима Нишонбек қизи. XX аср бошларидаги Кўқон шоирлари (Нисо ва Хоний). Филол.фан ном.дисс. – Тошкент, 2006 – 145 б.